УДК 316.2:331.5

Проскуріна К.С.
викладач кафедри гуманітарних
та фундаментальних дисциплін
ХЕПУ

Моделювання життєвого шляху людини в умовах сучасності: проблема запозичення та наслідування

Анотація

У статті проводиться аналіз основних понять соціально-філософської теорії людини, таких як «вибір», «життєвий шлях людини», у їх єдності і взаємозв'язку з урахуванням досягнень як вітчизняних, так і закордонних дослідників.

Ключові слова: вибір, життєвий шлях, доля.

Аннотация

В данной статье проводится анализ основополагающих понятий социально-философской теории человека, таких как «выбор», «жизненный путь человека» в их единстве и взаимосвязи с учетом достижений как отечественных, так и зарубежных исследователей.

Ключевые слова: выбор, жизненный путь, судьба.

Summary

The purpose of this article is a fundamental concepts' analysis of socialphilosophical theory of human, such as «choice», «human's course of life» in their unity and interdependence, which takes into account the achievements of native and foreign researchers.

Key words: choice, course of life, fate.

Проблема моделювання життєвого шляху людини поставала у філософській і педагогічній традиції з часів античності. Проект життя або пропонувався людині в готовому вигляді як модель обов'язкового наслідування певних стандартів, або розглядався як потенційно формований (на основі усвідомленого вибору) особою конструкт. Проте як проблема конструювання людиною *власного* життєвого проекту, моделей життєвого шляху, поведінкових стратегій (що кінець кінцем зводиться до проблеми проектування себе в майбутньому) вона особливо актуалізується в умовах сучасності у зв'язку з такими чинниками, як зміна способів функціонування суспільства і його основних

характеристик («суспільство ризику», «сітьове суспільство», «суспільство консумерізму» та ін.), загостренням проблеми ідентичності людини («миготлива», «трансгресуюча» та ін.), новим баченням проблеми взаємовідношення глобального й локального і так далі.

У радянській соціально-філософській літературі проблема життєвого шляху людини була однією з центральних, оскільки була пов'язана з таким практичним завданням, як формування світогляду. У розробку цієї проблеми істотний вклад внесли такі дослідники, як В.У. Шинкарук, Л.В. Сохань, А.В. Грібакин, Л.Н. Коган, І.С. Кон та ін. Проте в період соціальних трансформацій акцент в дослідженнях соціальних філософів був зміщений у дещо іншому напрямі. В той же час зараз стає все більш очевидним, що проблема вибору шляху соціального розвитку в цілому не може вирішуватися без урахування екзистенціальної складової, без вирішення проблеми вибору життєвого шляху окремої людини. Метою даної статті є аналіз основоположних понять соціально-філософської теорії людини, таких як «вибір», «життєвий шлях людини» в їх єдності й взаємозв'язку з урахуванням досягнень як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Проблема вибору по праву може вважатися за центральну в контексті ширшої проблеми людини, оскільки стан перманентного вибору є сутнісною екзистенціальною характеристикою людини. Торкаючись цього питання, Л.Н. Коган справедливо відзначає: «Є немало робіт, присвячених моральному вибору або вибору професії. Але це окремі випадки тієї ситуації вибору, в якій щодня, щогодини знаходиться людина. Вона безперервно вибирає одну з альтернатив, що виникають у житті, приймає те або інше рішення, починаючи з простих життєвих справ і кінчаючи лінією життєвої поведінки» [4, 164-165].

Історично проблема вибору постає перед людиною вже в епоху античності, коли виникають передумови формування самостійної поведінки, так званих «приватних схем», коли вона потрапляє в ситуацію необхідності вирішувати суперечність між традицією і власною позицією (герої грецьких драматургів на арені театру, Сократ в залі суду) на користь подолання традиції.

Велику увагу проблемі вибору приділяли філософи-екзистенціалісти (Н.Бердяєв, М. Хайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю та ін.) разом з проблемою пошуку людиною свого як внутрішнього, так і зовнішнього «Я» –місця в житті.

Які ж чинники впливають на здійснення того або іншого вибору? Чим керується людина при виборі?

Ці чинники можна розділити на зовнішні (не залежні від волі людини) і внутрішні (від неї залежні). Кажучи про першу групу чинників, Л.Н. Коган виділяє: 1) істотні зміни в історії суспільства (соціальні революції, війни, індустріалізація, колективізація та ін.); 2) вимоги суспільства до індивіда (суспільна потреба, держзамовлення, мода та ін.); 3) соціальні умови мікросередовища (батьки, друзі, колектив та ін.); 4) стан здоров'я людини (спадкові хвороби, природжена неповноцінність); 5) непередбачені випадковості (катастрофи, стихійні лиха та ін.) [4, 143-161].

Указуючи на особові чинники, що обумовлюють вибір, звернемося знову ж таки до роботи Л.Н. Когана. В якості вихідної він бере тезу про те, що при будь-яких зовнішніх обставинах людині в тому або іншому ступені належить свобода вибору вчинків і поведінки. Обумовлюють цю свободу: 1) характер людини як поєднання стійких психічних особливостей, які обумовлюють типовий тип поведінки; 2) світогляд; 3) воля; 4) інтелект; 5) відчуття; 6) потреби; 7) здібності; 8) моральні якості; 9) переконаність особи [4, 168-170].

Вибір, так або інакше, є специфічною формою відношення людини до майбутнього (В. Плотніков). Людині властиво уявляти Майбутнє як якийсь абстрактний, обов'язково видалений у часі острів, деколи не усвідомлюючи того, що майбутнє – це наслідки наших щохвилинних дій. «Вибір» і «доля», згідно позиції В.І. Плотнікова, являють собою дві сторони розуміння майбутнього. Їх розділяє або сполучає тільки дія [7, 392–394].

Не було жодної епохи, в якій би не осмислювалась доля, взаємовідношення долі з людиною. Від Платона і Есхіла, через роздуми відродженців (Макіавеллі, Шекспір) і новочасних (Гете, Гегель) мислителів це питання доходить і до наших днів (С.С.Аверінцев, А.В.Грібакин, І.С.Кон, Л.Н.Коган, А.Я.Гуревіч та ін.), не втрачаючи своєї первинної актуальності. В процесі історії змінюється лише відношення до долі, а також до відповідності долі та дії, диференціюється і сам термін. Причому, відношення до долі безпосередньо було пов'язане з тим, який вигляд і характер вибору і дії переважали в ту або іншу епоху. В давнину вибір – інтуїтивний, дія – імпульсивна, у зв'язку з цим доля розглядається як невблаганна сліпа сила, «фатум». У середньовічній традиції вибір – усвідомлений, особиста дія – залежно від колективної оцінки (похвала або осуд), доля як «суд», «та-

лан». В епоху Відродження ситуація вибору постає як свідоме визначення для себе найбільш важливих цінностей чого-небудь, дії організовуються в цілісну діяльність, доля уявляється у вигляді «жереба», капризної «фортуни». Сучасним розумінням долі ми зобов'язані Гегелю, який знімає з долі абстрактний образ чужої для людини сліпої сили, що дозволяє розглядати її як внутрішню суть індивідів, які в змозі зробити обставини життя своїм власним буттям, стати автором, творцем свого життя. Наприклад, В. Плотніков розглядає долю як «шлях у майбутнє, шлях, який ніколи не буває гарантованим, але завдяки орієнтирам (цінностям) стає все більш знайомим і значущим» [7, 394]. Якщо доля являє собою лише простір можливих варіантів, а не одну можливу лінію, то як виділити те, що здійснюється впродовж життя з людиною і обумовлено її численними, безперервними виборами?

Для такого визначення дійсно дуже вдало підходить термін «життєвий шлях», який семантично має на увазі процес, дещо що відбувається, що безперервно здійснюється. Л.Н.Коган в своїй роботі «Людина та її доля» термін «доля» використовує для характеристики ще невідомого майбутнього (як людини, суспільства, так і речі) і пов'язує із соціальною активністю людей, з їх «історичною творчістю», а термін «життєвий шлях» використовує тоді, коли маються на увазі певні підсумки життя людини, тобто розглядає його як щось, що вже відбулося, з одного боку, і як щось, що постійно і безперервно здійснюється –з іншого. Такої ж думки дотримується і дослідник А. Грібакин. Він схильний вважати, що доля – «поле дійсних і можливих перспектив життєдіяльності людини» (на глобальному загальнолюдському рівні, оскільки в ній виражений дух епохи, історичні завдання, покликання суспільства та ін.), а життєвий шлях у такому разі є персоніфікованою, здійсненою долею [3, 150–152].

З'ясувавши те, чим обумовлений вибір людини взагалі, перейдемо до проблеми вибору життєвого шляху людини в сучасному суспільстві.

Роботи А.В. Грібакина («Життєвий шлях як соціально-історичне твердження» (Іркутськ, 1985), І.С. Кона («У пошуках себе» (М., 1984), Л.Н.Когана («Людина та її доля» (М., 1988), в тому або іншому ступені стосуються проблеми вибору життєвого шляху і його формування, поза сумнівом, мають величезну цінність в загальнотеоретичному плані як глибокі й повноцінні дослідження, але в плані практичному втрачають свою значущість для сучасної людини, оскі-

льки пронизані духом радянської ідеології. У них людина мислиться як активний суб'єкт, активність якого при цьому не повинна розходитися (і тим більше вступати у суперечність) з ідеєю «поцебічно-метафізичного» (Б.Хюбнер) Загального Сенсу досягнення комунізму як «раю на землі». Показовим у цьому відношенні є вислів Л.Н.Когана, з якого він починає розділ про життєві плани і програми: «Програма КПРС і Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986-1990 роки і на період до 2000 року в науково обґрунтованому, узагальненому вигляді визначають майбутнє життєвого шляху всього народу і кожної радянської людини»[4, с. 176]. З відходом радянської влади відходить й віра у «світле майбутнє», досягнення якого контролюється вищими і визнаними авторитетами у вигляді загальних визначаючих програм життєвого шляху. Відходить той «поцебічно-метафізичний» Сенс», який свого часу пережив «поцебічно-метафізичний» Сенс (Бог). Б.Хюбнер визначає ці Сенси як «орієнтир людського існування, людського ек-зистування, те, ради чого відбувається ек-зистування» [9, с. 375].

Якщо раніше (у тих суспільствах, які Хюбнер називає «закритими суспільствами Сенсу») свобода вибору співвідносилася зі свободою людини вибирати: служити або не служити Сенсу, відповідати або не відповідати образу людини, який задається Сенсом, то зараз акцент переноситься на свободу людини автономно вибирати сам Сенс, якому вона служитиме, ради якого житиме, оскільки простір сенсоутворення не може бути не заповненим.

У зв'язку з цим відчуттям втрати сенсів перед сучасною людиною особливо гостро постають питання про життєві цінності, сенс життя, вибір свого життєвого шляху. Намагаючись дати пояснення даному феномену, В.Франкл пише: «Коли мене питають, як я пояснюю причини, що породжують цей екзистенціальний вакуум, я зазвичай використовую наступну коротку формулу: на відміну від тварин інстинкти не диктують людині, що їй потрібне, і на відміну від людини вчорашнього дня традиції не диктують сьогоднішній людині, що їй слід. Не знаючи ні того, що їй потрібне, ні того, що їй слід, людина, схоже, втратила ясне уявлення про те, чого ж вона хоче. У результаті вона або хоче того ж, чого й інші, або робить те, що інші хочуть від неї» [8, 25]. У цьому сенсі Б.Хюбнер говорить про «безСЕНСНІСТЬ» сучасності.

Виникає питання: та невже держава перестала розробляти стратегічні програми, які обумовлюють курс розвитку країни та її грома-

дян? Ні, держава не припинила розробляти загальний вектор розвитку суспільства. Однією з таких програм є, наприклад, Національна доктрина розвитку освіти [див. 6], зміст положень якої дає цілком наочний і цілісний образ людини майбутнього, «правильного» громадянина, такого, якого потребує держава і суспільство в цілому. Чому ж це не дає такого результату, як програми, запропоновані радянському громадянинові?

Продовжуючи виявляти характерні для сучасності особливості й, разом з тим, відповідаючи на поставлене питання, зупинимося на проблемі «фрагментації суспільства», яка характерна для сучасного західного суспільства і поступово проникає в наше пострадянське суспільство. Аналізу даної тенденції З.Бауман присвячує окрему роботу «Індивідуалізоване суспільство» і продовжує її розгляд в останній роботі «Текуча сучасність». Представляється, що перша робота цілком могла бути названа і «Індивідуалізуюче суспільство», оскільки Бауман провідну роль в даному процесі відводить соціальним інститутам, які настільки забезпечили особисті права і свободи людині, що зняли з людини необхідність домагатися вирішення особистих проблем через сферу публічного (суспільного). Ці сфери розійшлися, почали наповнюватися людиною якісно різними сенсами, в її позиціях по відношенню до суспільства змістилися акценти: з тією, що дає на ту, що бере, суспільство при цьому стало «фрагментованим» [див. 1]. Людина, що не виходить з сфери особистого, перетворилася з громадянина в індивіда. На відміну від громадянина, здатного домагатися благополуччя через благополуччя суспільства, індивід «схильний бути байдужим, скептично налаштованим по відношенню до «загальної причини», «загального блага», «доброго суспільства» або справедливого суспільства» [2, С.44].

Як в умовах сучасності вирішується питання про вибір моделі життєтворчості, який дуже чітко і гранично просто формулює Коган: «з кого робити життя?» [4, 167]. Сам же він припускає, що це може бути життєвий шлях літературного героя або конкретної людини, або ж синтетична модель, об'єднуюча найбільш гідні (в рамках існуючої системи цінностей) риси людини. Тут можна пригадати і європейську середньовічну традицію спадкоємства життєвого шляху авторитетних Батьків Церкви, наприклад, Августина Блаженного, який у «Сповіді» не лише описав свій особистий шлях духовного становлення, але і задав образ, модель новозавітної людини. Необхідно відзначити і те, що в східній культурній традиції, враховуючи тісніший зв'язок між

релігією та іншими сферами культури, ніж на Заході, наслідування життєвого шляху духовного наставника, лідера, авторитету в тій чи іншій мірі зберігається і до цього дня.

У сучасному ж європейському суспільстві успадкованим стає не авторитет, а наочний приклад. Це питання детально розглядає З. Бауман в роботі «Текуча сучасність» і пояснює таке положення справ наявністю «численних авторитетів» або тих, хто претендує на цей статус. У зв'язку з численністю «авторитетів», що відміняють один одного, єдиним ефективним лідером стає той, що вибирає між ними [2, 72]. При цьому змінюються і механізми впливу. Як пише З. Бауман, «авторитети більше не командують...; вони спокушають і підкорюють», конкуруючи в цьому між собою [2, 72]. Центром стає не ідейний лідер, а консультант, який спочатку повинен отримати прихильність «виборця», оскільки його будь-якої хвилини «можуть звільнити». Різниця між лідером і консультантом – також у сфері співвідношення приватного і публічного: щоб не втратити уваги з боку «виборця», консультант боїться вийти за сферу особистого консультованого, роблячи акцент на тому, чого може досягти людина сама і для себе, а не ради «загального блага». «Більше не взаємозалежні!» – ось гасло сучасного суспільства, а по тому – вільніші в тому, що «ніхто не зробить, окрім вас» [2, 73]. Найбільш успішний той консультант, який в змозі забезпечити клієнтові наочні приклади рішення тих або інших його особистих проблем, зуміє запропонувати себе як приклад. Відомі й авторитетні люди, які гідні пошани і захоплення, в колишньому сенсі залишаються, але людина не має можливості спостерігати за ними в різних повсякденних ситуаціях (якщо тільки вони навмисне не роблять своє особисте життя загальнодоступним, не виставляють її на показ, що є вже по суті головною умовою популярності). Цим і пояснюється сучасна прихильність до різних ток-шоу і реаліті-шоу як до суспільних уроків моралі, моральності, що узаконюють «публічний дискурс про приватні речі» [2, 77].

З. Бауман підкреслює те, що побоювання щодо колонізації приватної сфери суспільною (позиція представників Франкфуртської школи про «репресивну цивілізацію») вже не має серйозних підстав. Навпаки, набирає силу протилежна тенденція: «відбувається колонізація суспільної сфери питаннями, що раніше вважалися приватними і недоречними для публічного обговорення» [2, 77].

Безумовно, рішення такої важливої задачі, як вибір життєвого шляху обов'язково повинно бути зв'язано з повною відповідальністю і

свідомістю, певною соціальною зрілістю особи. Але необхідно враховувати і те, що після того або іншого вибору, незалежно від його вагомості, життєвий шлях вже проходить крізь точку цього вибору. Адже, як справедливо помічає Л.Н. Коган, вибір життєвого шляху зовсім «не припускає наявності у людини готових «самомоделей» – образів себе в майбутньому – і вибору якнайкращої з них. Він здійснюється щодня, безперервно» [4, 167]. Це витікає з розуміння особливості формування «наявного знання», досвіду життя (адже пройдена частина шляху – джерело досвіду) і визнання життя як безперервного потоку.

Таким чином, можна прийти до висновку, що не існує єдиного образу людини сучасності, а існує різноманіття моделей життєвого шляху, які не зв'язані глобальною єдиною метою, Сенсом. Проблема не в тому, що Сенсу як об'єднуючого орієнтиру, що етично зобов'язує, немає об'єктивно. Він існує (Хюбнер бачить його у врятуванні життя на Землі) і при цьому він є чи не самим обґрунтованим і необхідним для людства зі всіх орієнтирів, що були раніше. Але річ у тому, що стати загальним високим СЕНСОМ для всіх він не зможе в умовах тотальної індивідуалізації, відсутності по-справжньому авторитетної влади з боку держави. Сенси як орієнтири не зникають, вони стають необов'язковими. Людина сама вирішує вірити в них чи ні. Таким чином, в сучасному суспільстві СЕНС як гетерономний можливий орієнтир існування є, але умови його втілення – відсутні. У цьому полягає трагізм сучасності. Але в цьому ж вбачаються і перспективи вирішення даної проблеми.

Література

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2002. – 390 с.

2. Бауман З. Текучая современность / Пер. с англ. под ред. Ю.В. Асочакова. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.

3. Грибакин А.В. Жизненный путь как социально-историческое утверждение человека. – Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1985. – 200 с.

4. Коган Л.Н. Человек и его судьба. – М.: Мысль, 1988. – 283 с.

5. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.

6. Національна доктрина развитку освіти України http://www.mon.gov.ua/main.php?query=education/average

7. Плотников В.И. Ценностный мир человека и его судьба // Двадцать лекций по философии: Учеб. Пособие/ [А.В. Грибакин,

Ю.Г.Ершов, В.Е. Кемеров и др.]; под ред. И.Я. Лойфмана. – [2-е изд.]. – Екатеринбург: Банк культурной информации, 2002. – (Сер. «Философское образование»; Вып. 20). – С.367–403.

8. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М. : Прогрес, 1990. – 368 с.

9. Хюбнер Б. Смысл в бессмысленное время: метафизические расчеты, просчеты и сведение счетов / Пер. с нем. А.Б.Демидов. – Мн.:Экономпресс, 2006. – 384 с.